

A TŐKEKIVITEL SZEREPE A TŐKE ÉS A TERMELÉS INTERNACIONALIZÁLÓDÁSÁBAN

A tőke kivitel a lenini imperializmus-elméletben úgy jelenik meg, mint az imperializmus egyik fő jellemzője: "A szabadverseny korlátlan uralmán alapuló régi kapitalizmust az árukivitel jellemezte. A legújabb kapitalizmust, amely a monopóliumok uralmán épül fel, a tőke kivitel jellemzi."¹

Vizsgáljuk meg most a problémát politikai gazdaságtani megközelítésből, a marxi tőkefogalomból kiindulva. Eszerint a tőke értékesülése során különböző alakokat ölt (pénztőke - termelőtőke - árutőke). Azaz az áru maga is tőke, a tőke egyik megjelenési formája. Az értékesülési folyamat csak akkor fejeződik be, ha az áru elkel. Ilyen értelmezésben az áruexport ugyanúgy tőkeexport, mint a termelőtőkée.

A tőkeexport ebben a felfogásban a lenininél szélesebb, és a marxi tőkefogásnak megítélésem szerint inkább megfelel.

Az ilyen szélesen értelmezett tőkeexport a kapitalizmust kifejlődésétől kezdve jellemzi. Igaz azonban, hogy minél fejlettebb a tőkés termelés, minél inkább társadalmivá válik - és egyúttal a tőke minél jobban kiterjeszkedik -, annál nagyobb mértékű lesz a tőke exportja is, és ezzel egyidejűleg annál több formában exportálják.

A tőkés társadalom fejlődésének egyes periódusaiban a tőke különböző formáinak exportja eltérő arányu.

A tőke (és pedig a tágan értelmezett, és nem pusztán a működőtőke) kivitele a tőke természetéből, expanziós természetéből adódik. Ugy is mondhatnánk, hogy ez a terjeszkedő természet a tőke immanens tulajdonsága. Amikor Lenin megfogalmazta: a tőke kivitel szükségessége abból adódik, hogy néhány országban a kapitalizmus tulérett, és a tőkének nincs elég tere "hasznot hajtó" befektetésre, az egyben azt is jelentette, hogy a tőke értékesülése, illetve terjeszkedése nem biztosított.

A működő tőke kivitele úgy is felfogható, mint külföldi beruházás. Ez a külföldi beruházás, vagy ahogyan H. Claude nevezi, "nemzetközi felhalmozás", ugyanazoknak a törvényeknek engedelmeskedik, mint az egy országon belüli, azaz nemzeti beruházás. (Annál is inkább, mivel a tőkés piac világgpiaccá válása óta egyre kevésbé különböztethető meg a nemzeti és nemzetközi beruházás!) A koncentráció marxi elmélete egyébként ugyanúgy magyarázza a tőke kivitelt, azaz a külföldön történő beruházást, mint a hazait: az átlagprofitráta csökkenő tendenciájának törvényéből. A tőkét azért viszik ki, "mert külföldön magasabb profitrátaival foglalkoztatható". Az átlagprofitráta csökkenő tendenciája tehát az

oka a tőkekivitelnek, vagy fordítva, a tőkekivitel gátolja az átlagprofitráta csökkenő tendenciájának érvényesülését.

A működő tőkekivitel feltételezi, hogy folyamatosan nagy mennyiségű, relative "felesleges" tőkék képződjenek, s feltételezi ugyyszintén a tőketulajdon és tőkefunkció társadalmi méretű szétválását. Tehát a szűk termelési folyamaton túl magukban a tőkés termelési viszonyokban is további differenciálódáshoz vezet. A tőkeexporttal a tőkés kizsákmányolás nemzetközivé válik. A tőkével együtt tőkés termelést, pontosabban a tőkés termelési viszonyokat exportálják így maga a tőkeviszony nemzetköziesedik. Ez a folyamat már hagyományos árutőkekivitellel elkezdődött, s a működő- és pénztőke kivitelének intenzívvé válása csak tovább erősítette és erősíti napjainkban is a folyamatot. A termelés társadalmasodása tehát olyan mértékűvé válik, hogy a termelőerők, termelés, munkameszotás és a termelési viszonyok túllépik a nemzeti kereteket, s egyre inkább nemzetközi szintéren jelennek meg.

A termelőerők internacionalizálódása tehát társadalmasodásuk következménye. A társadalmasodásból eredően kitágul az a keret, amelyben a termelőerők racionálisan működtethetők és fejleszthetők. Így egyes kutatásokat, termelési folyamatokat csak közvetlenül nemzetközi méretekben lehet végrehajtani. A tudomány és technika gyors ütemű fejlődése is a korábbinál sokkal szorosabb együttműködést igényel az egyes országok között, anélkül azonban, hogy megszüntetné a termelőerők nemzeti keretek között történő megszervezését, illetve ennek szükségességét.

Ez az együttműködés azonban a valóságban korántsem szabad és független nemzeti partnerek együttműködését jelenti. A tőkés szférában e tendencia ellentmondásos módon bontakozik ki. Ha az internacionalizálódás alatt pusztán az egyes nemzetgazdaságok együttműködését értenénk, akkor behunynánk szemünket a reális és objektív gazdasági folyamatok előtt. Kétségtelen, hogy napjainkban a termelés nemzeti keretek között szerveződik és folyik, de ugyanúgy igaz az is, hogy ugyanakkor nemzetközi szintéren is megszervezett maga a termelési folyamat, de a termelőerők is. A termelés és a termelőerők nemzetközi szintű szervezését és működtetését elsősorban a nagy nemzetközi vállalatok végzik (másodsorban pedig a nemzetközi gazdasági integrációs szervezetek). E nemzetközi monopóliumok lehetnek multinacionális vagy transznacionális cégek, vállalatok vagy korporációk. Az eltérő formák mögött a lényeg ugyanaz: a tőkés gazdálkodásnak, a termelőerők zavartalan működtetésének megszervezése a tőke értékesítése céljából, a gazdasági és ehhez kapcsolódó politikai és egyéb hatalom fenntartása és erősítése érdekében. És itt nem elsősorban nemzeti vagy nemzetközi érdekekről van szó, hanem az óriási, tevékenységüket világméretekben, globálisan megszervező gazdasági szervezetek érdekéről, mindenképpen saját, elsődleges érdekszférájukról, mely cselekvéseik alapvető motiváló tényezője, akár egybeesik valamely ország, vagy nemzet érdekeivel, akár pedig nem.

Jóllehet a termelés internacionalizálódása nem új jelenség, az állammonopolista kapitalizmus korában és különösen a hatvanas évektől kezdve olyan új sajátosságokkal rendelkezik, amelyek konkrét elemzést igényelnek.

A gazdasági fejlődés során - mint hangsúlyoztam - nemzetközivé válik a termelési folyamat, a tőke és a termelési viszonyok is. A tőke nemzetköziesedése bonyolult viszonyokat és folyamatokat fog össze, amelyeknek csak egyik vetülete a tőke kivitel, de olyan vetülete, amelyen keresztül közvetlenül megragadható az internacionalizálódás folyamata, ugyanis a tőke és a tőkés termelés internacionalizálódásának a nemzetközi tőkeáramlás elválaszthatatlan kísérőjelensége. Vagy másképpen, a tőke kivitel a tőkés termelés internacionalizálódásának hordozóközege.² A két jelenség tehát egymástól elszakíthatatlan, egymással dialektikus kapcsolatban áll. A tőkés termelés nemzetközivé csakis úgy válik, ha a tőkét külföldre viszik, és ott befektetik. Külföldi működőtőke-befektetés nélkül nem képzelhető el a tőkés gazdaság internacionalizálása, legalábbis ami a szűken értelmezett termelést illeti.

A tőke kivitel már a monopolkapitalizmus korszakában is a munkamegosztás egyik sajátos formájához kötődött: a gyarmatok szakosodtak a nyersanyagok kitermelésére, a feldolgozóipari termékeket pedig az anyaországban állították elő. Ma egy új tőkés munkamegosztási rendszer kialakulásának lehetünk tanúi. Ezzel kapcsolatban fel kell hívnom a figyelmet Szentés Tamás véleményére, aki már egy évtizeddel ezelőtt hangsúlyozta, hogy a tőkés világ gazdaság "centrum"-országai a feldolgozóipar fölötti monopóliumukat mindinkább egy másik monopóliummal igyekeznek felváltani.³ Ez a törekvés a tudományos-technikai forradalom következménye volt, és utat nyitott a nemzetközi munkamegosztás szerkezetének átrendeződéséhez és ezzel együtt a külföldi tőkebefektetések új szerkezetének kialakulásához.

Ami ma új, magának a termelési folyamatnak a fokozódó integrációja. "Egy korszerű lemezjátszó például egyidejűleg jelképezi a tudomány fejlődését, a szabadalmak szerepét és a termelés monopolista nemzetköziesedését; a lemezkorong lehet angol eredetű, a lemezjátszófej német, a félfezetők származhatnak Japánból, maga a készülék pedig lehet dán gyártmány."⁴

"A tőke transznacionális koncentrációja és centralizációja nem csak az egész világot átfogó forgalmazási hálózattal rendelkező óriás vállalatokat hoz létre. Maga a termelési folyamata válik - a transznacionális monopóliumokon belül - nemzetközivé. Ez a leg-sajátosabb új jelenség."⁵

A világ gazdasági fejlődés jelen szakaszában tehát, amikor a termelés nemzetközivé válása egyre nagyobb mértékben megy végbe, a tőke kivitel is egyre nagyobb szerepet

kap, s az állammonopolkapitalizmus fejlődésének jelenségei nem hagyják érintetlenül az egyes imperialista országok közötti gazdasági kapcsolatokat ezt a fontos szféráját sem.

A második világháború után, de különösen a harvtanas évektől kezdve a nemzetközi tőke mozgások gyorsabb ütemben nőttek, mint a világ ipari termelése vagy a világkereskedelem. Emellett a tőke kivitel irányában is alapvető változások következtek be: a külföldi tőke egyre inkább a fejlett régiókat kereste. A tőke mozgást vizsgálva mindenképpen szembevetünk a gazdasági fejlődés egyenlensége. Ez az egyenlőtlenség a legplasztikusabban abban nyilvánul meg, hogy a tőkés világ legnagyobb gazdasági térségei közötti erőviszonyok eltolódnak, és különösen az erőviszony-eltolódások irányába változik gyorsan.⁶

A három imperialista hatalmi központ (USA, EKG, Japán) részesedése a nemzetközi tőkeáramlásban eltolódott az USA hátrányára. Ez véleményem szerint az USA dominanciájának csökkenését jelzi, de ugyanakkor korántsem jelenti azt, hogy uralmi helyzete ne állna továbbra is fenn. Ami Nyugat-Európát és Japánt illeti, a külföldön, elsősorban pedig az USA-ban eszközölt közvetlen tőkeberuházásaik a hetvenes évek során jelentősen megnöttek.

A közvetlen befektetések a nemzetközi tőkés kapcsolatok legfontosabb tényezőivé váltak, azért is, mert a külföldi befektetések révén a termelés internacionalizálódása valósul meg, de azért is, mert a befektetések alkotják e kapcsolatoknak azon formáját, amelyben a nemzetközi monopolista tulajdon oly mértékű koncentrációja valósul meg, amely biztosítani tudja a modern tőkés termelőerők hasznosítását. Ugyanis a korunkat jellemző tudományos-technikai forradalom következtében olyan új követelmények születtek a termelés szakosítása, kooperációja, koncentrációja és centralizációja tekintetében, amelyek csakis egy nemzetközi méretű termelési folyamatban valósulhatnak meg. A nemzetközi termelési folyamat három legfontosabb jellemzője: a tőke kivitelhez való kötődöttség; a multinacionális vállalatokhoz való kötődöttsége.

A termelés nemzetköziesedése nem független vállalatok között megy végbe, hanem multinacionális (vagy transznacionális) monopóliumok keretében. A tőke kivitel és a technológiatranszfer (de a kereskedelem is) nagyrészt óriási multinacionális cégeken belül az anyavállalatok és külföldi érdekeltségeik között folyik. Ezzel kapcsolatban Blahó András ezt írja: "Ez a kereskedelem (de a tőke- és a technológiatranszfer is - megj. L.E.) nem egy olyan munkamegosztás eredménye, amit Marx mint "a társadalom egészén belüli te természetes és szabad" munkamegosztást jellemzett. Ezt a fajta kereskedelmet nem a "szokásos" nemzeti gazdasági érdekek határozzák meg, nem egymástól független vásárlók közötti csere."⁷ A Solomon számításai szerint 1966-ban a vállalaton belüli forgalom aránya az USA importjában 58 %!⁸ Más amerikai és szovjet szerzők is hasonló adatokat közölnek.⁹

A nemzetközivé válást tehát egyáltalán nem jellemzi a "természetes és szabad" munkamegosztás, hanem éppen ellenkezőleg, az alá- és fölérendeltségi viszonyok erősödése, a multinacionális társaságok dominanciája, a nemzeti és világérdekek multinacionális érdekeknek való alárendelődése figyelhető meg. Ez a jelenség annak a lényeges változásnak a megnyilvánulása, amely a kapitalizmuson belül végbemegy, és amely megítélesem szerint a tőkés termelési viszonyok újabb formaváltozása.

JEGYZETEK

- 1 Lenin Válogatott Művei. Magyar Helikon, 1967. I. köt. 482. old.
- 2 Nehls, K.: Zur Kapitalexpansion westeuropaischer und japanischer Konzerne in die USA. IPW Berichte, 1982. Vol. 11. No. 8.10. old.
- 3 Lásd: Szentes Tamás: Egy neokolonialista nemzetközi munkamegosztás körvonalai. A külföldi tőke új beruházási politikájának hatása a fejlődő országokra. - Jegyzet a nemzetközi szakközgazdász továbbképzésben résztvevők számára. Budapest, MKKE. 1973.
- 4 Les traits actuels....108. old.
- 5 Uo. III. old.
- 6 Lásd például Szentes Tamás idézett művét.
- 7 Blahó András: A transznacionális vállalatok az új világ gazdasági helyzetben, KJK. 1980. 159. old.
- 8 Solomon, A.: International Control of Investment. The Dusseldorf Conference on MNCs. Praeger, New York, 1974.
- 9 Lásd például Szergejev, N.: Oblaszty oszoboj monopolizacii mezsdunarodnoj trgovli. Vnyesnyaja Torgovlja SzSzSzR, 1975/6. Role of Multinational Corporations in US and World Economies. Washington, 1972.